

УДК 316.454.3

ББК 88.53

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ЗРОСТАННЯ КОНФЛІКТНОСТІ ПІДЛІТКІВ ТА ЮНАЦТВА У ЇХ ВЗАЄМИНАХ ІЗ СВОЇМИ БАТЬКАМИ

Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника
Міністерства освіти і науки
України,
Кафедра педагогічної та вікової
психології.
76025, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57
тел.: 8(0342)59-61-36
факс: 8(03422)3-15-74
e-mail: sydoryk@ukr.net

Анотація. Отримані результати дослідження дозволяють констатувати, що особистісні особливості юнацтва значуще взаємозв'язані із рівнем конфліктності у їх взаєминах із своїми батьками. Серед таких особистісних характеристик емпірично виділено незалежно-домінуюча позиція юнацтва у їх взаєминах з батьками.

Ключові слова: дитячо-батьківські взаємини, сепараційні процеси у сім'ї, конфліктність у взаєминах, юнацький вік.

Abstract. The results of research allow to state that the personal characteristics of youth significantly interrelated levels of conflict in their relationship with their parents. Among the personal characteristics of empirically selected independently predominant position of youth in their relations with parents.

Keywords: child-parent relationships, separation processes in the family, conflict in relationships, youth age.

Постановка проблеми. Проблематика дитячо-батьківських взаємин у сучасній сім'ї висвітлена в роботах багатьох вчених. На даний час накопичений значний фактичний матеріал з цієї проблеми та запропоновано низку теоретичних моделей [1; 2; 4; 7], які побудовані шляхом узагальнення, здебільшого, досвіду корекційної роботи із членами сімей.

Л.Б. Шнейдер, розглядаючи проблему дитячо-батьківських взаємин, до причин становлення "порушених" взаємин відносить як особистісні особливості батьків, так і соціально-економічні зміни в житті сім'ї, які призвели до трансформації ролей батька та матері [8, с. 463]. Порушення

дитячо-батьківських взаємин, зокрема, високий рівень конфліктності юнацтва у стосунках із своїми батьками Д. Хейлі і К. Маданес [4] вважають наслідком особливостей розподілу влади між членами сім'ї; в концепції С. Мінухіна при аналізі таких дитячо-батьківських взаємин робиться наголос на врахуванні структури сім'ї та меж її підсистем [1, с. 75]; М. Боуеном [6] наголошується на важливості врахування особливостей диференціації "Я" дитини і батьків.

Способи побудови таких взаємин, як стверджує М. Боуен, засвоюються дітьми протягом їх виховання у батьківських сім'ях. Останні також сприяють засвоєнню їхніми дітьми рольових диспозицій, стереотипів взаємодії з людьми найближчого соціального оточення, сімейних правил та міфів. Для пояснення механізмів такої передачі М. Боуеном було введено термін "сімейний проєктивний процес", в основу якого покладено повторення дітьми рівня диференціації "Я", який, як правило, відповідає рівню диференціації "Я" їх батьків. Відтворення подружжям у своїх сім'ях основних рис взаємин, які існували у їх батьківських сім'ях, забезпечується приблизно однаковим рівнем диференціації "Я" батьків та їх дорослих дітей. При створенні власної сім'ї, така молода людина вибирає відповідно чоловіка чи дружину із схожим рівнем диференціації [6; 9; 10].

В концепції життєвого циклу сім'ї вплив родини на становлення особистості майбутнього сім'янина розглядається в контексті взаємоузгоджених рольових позицій на кожному із етапів її розвитку. На думку ряду дослідників (Bowen M. [2, 9; 10], Bradt J.O. [11], Дж.Браун, Д.Крістенсен [1]), дитина відіграє ключову роль в контролі дистанції між батьками. З народженням дитини та протягом її розвитку подружжя пара автоматично формує "трикутник" взаємин, в якому існуюча дистанція між батьками збільшується або скорочується. У цілому ж завдання сім'ї та особливості взаємин між батьками і дітьми змінюються протягом життєвого циклу сім'ї [1, с. 42-44].

Серед умов виникнення високого рівня конфліктності у взаєминах юнацтва та їх батьків Д. Баумрінд виділяє методи виховання, які застосовують останні [цит. за 8, с. 481–483]. Схожим чином В.І. Гарбузов вважає стиль виховних впливів батьків вирішальним чинником формування характеру дитини [там же].

В юнацькому періоді розвитку дитини батьківське ставлення до дитини зазнає найістотнішої кризи: з одного боку, батьки прагнуть зберегти свій зв'язок з нею, максимально уберегти її від небезпек, з іншого – вони повинні не лише змиритися з її сепарацією від них, але і бажати цього, прагнути до цього [1, с. 40–41]. Саме тому описаний конфлікт відображає одну з найважливіших суперечностей у батьківсько-дитячих взаєминах.

Слід зауважити, що у проаналізованих нами підходах до розгляду порушень, конфліктів у взаєминах юнацтва з їх батьками серед факторів виникнення таких стосунків емпірично перевірялись особливості стилю виховання, взаємин батьків та інших параметрів, які виключають активну роль юнацтва, вплив їх особистісних особливостей у становленні вищеописаних взаємин. **Метою** даного дослідження є виявлення особистісних особливостей юнацтва, які можуть бути значуще взаємозв'язаними з різними рівнями конфліктності у їх взаєминах із своїми батьками. Н.В. Грішина наводить результати досліджень, які підтверджують відомий пріоритет соціально-психологічних відносно індивідуально-психологічних факторів, які детермінують виникнення міжособистісних конфліктів [3, с. 273]. Проте, ми вважаємо за можливе **припустити** наявність особистісних особливостей юнацтва, які можуть бути пов'язані з їх намаганнями здобути більшу автономію у взаєминах із своїми батьками, провокувати конфліктність у таких взаєминах, і, таким чином, детермінувати дію соціально-психологічних факторів, які можуть викликати конфліктну поведінку "миролюбних" батьків.

Дитячо-батьківські взаємини розглядались нами як суб'єктивні переживання та узагальнення батьками і їх дітьми взаємозв'язків, ставлень

між ними, які виникають за умов їх спільного проживання або виконання спільної діяльності. В нашому дослідженні аналіз особливостей конфліктності-гармонійності дитячо-батьківських взаємин юнацтва здійснювався на основі оцінювання таких стосунків у своїх батьківських сім'ях досліджуваними учнями і студентами.

Перевірка висунутої нами гіпотези здійснювалась на вибірці досліджуваних, в яку увійшли учні 10-11 класів загальноосвітніх середніх шкіл м. Івано-Франківська, студенти 1-3 курсу стаціонарного і заочного відділень Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника – 82 особи віком 15-22 років. Виокремлення різностатевих груп досліджуваних проводилось з допомогою окремих запитань розробленого нами анкетного опитувальника. Вікові та гендерні характеристики вибірки досліджуваних осіб подано в таблиці 1.

Таблиця 1.

<i>Розподіл досліджуваних осіб за віком і статтю</i>			
	Вік	Стать	
	15-22 років	чоловіки	жінки
Кількість осіб	168	65	103
Відсоток	100%	39%	61%

В процесі дослідження. Для оцінки учнями і студентами рівня конфліктності-гармонійності взаємин між ними та їх батьками нами було застосовано авторський анкетний опитувальник, який містив 10-бальні шкали, полюсами яких виступали пари відповідних характеристик. Основний недолік такого методу дослідження – це залежність отриманих даних від особливостей суб'єктивного відображення досліджуваними тих чи інших аспектів об'єктивної дійсності, яка цікавить дослідника. Зокрема, нема впевненості у тому, що опитувані особи можуть правильно відновити у пам'яті минуле або оцінити теперішнє. Однак, при дослідженні особливостей родинних взаємин як суб'єктивних переживань і узагальнень членами родини взаємозв'язків, ставлень між ними все-таки доцільно, на наш погляд, використовувати вищезгадані методики. При цьому, уникнути вказаних

недоліків дозволяє сам предмет дослідження – переживання, узагальнення, які можуть бути репрезентовані безпосередньо у судженнях людини. Тому, нема необхідності співвідносити ці думки і судження з об'єктивною картиною дійсності.

Також при дослідженні родинних взаємин шляхом застосування процедур шкалювання та опитування виникають і інші цілком резонні сумніви у зв'язку із оцінкою достовірності отриманої інформації. Зокрема, відвертість відповідей може лімітуватись рядом психологічних бар'єрів, серед яких і намагання підтримувати певний рівень самооцінки, і небажання повідомляти кому-небудь інформацію про свої життєві наміри та проблеми. Це, звісно, не означає, що відповідь обов'язково буде хибною. Водночас, щодо нещирості відповідей респондентів, слід зазначити, що групове анкетне опитування має ті переваги, що дозволяє забезпечити анонімність відповідей. Респондент, відповідаючи на запитання, може не переживати за те, що результати дослідження будуть використані для оцінки його особистості. При анонімному опитуванні більш переконливо звучать інструкції з проханням добросовісно і щиро відповісти на поставлені запитання. Водночас, слід зауважити, що в юності у людини переважає, як правило, відкрите, довірливе ставлення до оточуючих.

В процесі дослідження нами також було використано створену Т. Лірі, Г. Лефорджем, Р. Сазеком і адаптовану та модифіковану Л. Собчік методику діагностики міжособистісних взаємин [183, с. 408–418]. Дана методика дає змогу виявити уявлення суб'єкта про власні особистісні якості, які є важливими у їх міжособистісній взаємодії із членами батьківської сім'ї. Текст методики складається із 128 суджень, які можуть пред'являтися досліджуваному у вигляді списку. Отримані результати дадуть змогу охарактеризувати переважаючий тип ставлення до оточуючих, зокрема, індекси лідерства, доброзичливості та типи міжособистісних взаємин: 1) владно-лідерський; 2) незалежно-домінуючий; 3) прямолінійно-агресивний; 4) недовіжливо-скептичний; 5) покійно-сором'язливий;

6) залежно-слухняний; 7) конвенційно-співрацюючий; 8) відповідально-великодушний.

Перші чотири типи міжособистісних взаємин – I, II, III і IV – характеризуються переважанням неконформних тенденцій. Зокрема, III, IV тип відзначається схильністю до конфліктних проявів, а I і II – незалежністю поглядів, наполегливістю у відстоюванні власної точки зору, тенденцією до лідерства і домінування. Інші чотири октанти – V, VI, VII і VIII – відображають протилежну тенденцію: покірливість, невпевненість у собі і конформність (V і VI), схильність до компромісів, конгруентність (VII і VIII).

Наведені нижче формули дозволяють вирахувати індекс лідерства і індекс доброзичливості: лідерство = $I - V + 0,7(II + VIII - VI + IV)$; доброзичливість = $VII - III + 0,7(VIII + VII - IV + II)$. Домінуючі тенденції виявляються на основі тих результатів, які значно відхиляються в позитивну чи в негативну сторону.

Знаходження коефіцієнтів кореляції та усіх необхідних проміжних даних здійснювалось за допомогою SPSS 17.0 for Windows. Інтерпретація отриманих результатів проводилася з врахуванням математично прийнятих норм визначення величини статистичної значущості.

Результати та їх обговорення. Отримані нами результати засвідчують, що більшість опитаних учнів та студентів схильні виставляти максимальні бали за досліджуваними параметрами, тим самим демонструючи задоволеність своїми взаєминами з батьками (табл. 2).

Таблиця 2.

Розподіл показників оцінювання рівня конфліктності-гармонійності дитячо-батьківських взаємин

	N	Мінімум	Максимум	Середнє	Стандартне відхилення
Конфліктність у дитячо-батьківських взаєминах	168	,00	10,00	8,4702	1,64126

Зважаючи на те, що отримані нами ряди показників сьомого октанту опитувальника Лірі та рівня конфліктності-гармонійності взаємин між

досліджуваними та їхніми батьками не відповідають нормальному розподілу (табл. 3), для подальшого аналізу статистичної значущості відмінностей даних результатів у різностатевих вибірках нами було застосованого непараметричні критерії.

Таблиця 3.

Розподіл похідних показників оцінювання дитячо-батьківських взаємин на їх відповідність нормальному розподілу

One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test									
	Лірі-1	Лірі-2	Лірі-3	Лірі-4	Лірі-5	Лірі-6	Лірі-7	Лірі-8	Конфліктність у дитячо-батьківських взаєминах
N	168	168	168	168	168	168	168	168	168
Kolmogorov-Smirnov Z	1,365 (*)	1,446 (*)	1,377 (*)	1,103	1,191	1,498 (*)	2,200 (***)	1,429	3,029(***)
Asymp. Sig. (2-tailed)	,048	,030	,045	,175	,117	,022	,000	,034	,000

Примітки:

- 1) відмінність значуща на рівні 0,001 – ***
- 2) відмінність значуща на рівні 0,01 – **
- 3) відмінність значуща на рівні 0,05 – *
- 3) надалі у всіх таблицях показники значущості позначатимуться ідентично.

Зокрема, слід відмітити відсутність статистично значущих відмінностей між різностатевими вибірками респондентів за показниками параметрів конфліктності-гармонійності їх взаємин з батьками (табл. 4).

Таблиця 4.

Розподіл показників статистичної значущості відмінностей у результатах оцінки різностатевими групами досліджуваних рівня конфліктності-гармонійності взаємин між ними та їхніми батьками

	Лірі-7	Конфліктність у дитячо-батьківських взаєминах
Манн-Уїтні, U	2830,000	3093,500
Вілкоксон, W	4975,000	8346,500
Z	-1,606	-,751
Значущ. (2-стор.)	,108	,452

Водночас, між вказаними групами респондентів виявлено статистично значущі ($p \leq 0,01$) відмінності за параметрами опитувальника Лірі (окрім сьомого октанту). Тому подальший аналіз взаємозв'язків параметрів автономності та конфліктності у дитячо-батьківських взаєминах нами проводився у різностатевих групах досліджуваних осіб.

Як можна побачити із таблиці 5, показники оцінювання рівня конфліктності-гармонійності взаємин між юнаками та їх батьками обернено пропорційні параметру незалежності, автономії-домінування та позитивно корелюють з параметром залежності-слухняності.

Таблиця 5.

Показники взаємозв'язку між досліджуваними параметрами дитячо-батьківських взаємин

Конфліктність у дитячо-батьківських взаєминах	чоловіки								
		Лірі-1	Лірі-2	Лірі-3	Лірі-4	Лірі-5	Лірі-6	Лірі-7	Лірі-8
	Коеф. корел.	,167	-,337**	-,123	-,290*	-,029	,323**	,127	,194
	Знач. (2-стор.)	,183	,006	,329	,019	,821	,009	,313	,121
	N	65	65	65	65	65	65	65	65
	жінки								
	Коеф. корел.	-,079	-,232*	-,154	-,105	,016	-,053	-,095	,055
	Знач. (2-стор.)	,425	,018	,121	,293	,869	,594	,339	,578
	N	103	103	103	103	103	103	103	103

Схожим чином, із рівнем значущості $p \leq 0,05$ нами виявлена зворотно пропорційна взаємозалежність між незалежно-домінуючою позицією досліджуваних дівчат та рівнем конфліктності у їх взаєминах із своїми батьками.

Виявлені нами взаємозалежності підтверджують висунуте нами припущення про значущість взаємозв'язків між особистісними особливостями юнаків і дівчат і становленням їх конфліктних взаємин із своїми батьками. Встановлені нами вищезгадані особистісні характеристики юнаків можуть бути пов'язані (це потребує, на наш погляд, додаткової емпіричної перевірки) із прагненням юнацтва до диференціації від батьківської сім'ї, збільшення власної автономії. На думку Л. Уінна [1, с. 25], в таких ситуаціях можлива наявність конфлікту між прагненнями дитини до розвитку ідентичності і одночасно до налагодження близьких взаємин із іншими членами сім'ї. Перша потреба "виштовхує" дитину із сім'ї, друга – "притягує" назад, до сім'ї. Якщо ці конфліктуючі потреби не задоволені, проблема сепарації набуває особливої гостроти.

Л. Уїнн називав пов'язаний із сепарацією конфлікт псевдовзаємністю. Дана концепція передбачає, що члени сім'ї у спілкуванні між собою "одягають маски". Члени такої сім'ї у спілкуванні між собою не можуть бути самими собою, сформулювати свою ідентичність. Їм нав'язуються ролі, які створюють враження взаємності і будь-яке відхилення від них сприймається вороже. В такому випадку отримані нами результати дослідження можуть свідчити також про ригідність батьківських установок щодо спроможності своїх дітей юнацького віку бути більш самостійними.

Додатковим фактором, який визначає динаміку таких сепараційних процесів і дитячо-батьківських конфліктів, на наш погляд, можуть бути гендерні особливості їх учасників. Зокрема, E. Douvan і J. Adelson виявили існування значущих відмінностей між підлітками чоловічої та жіночої статі у їх бажанні позбутись емоційної залежності від батьків. Незважаючи на наявну тенденцію у більш ранньому віці, ніж хлопці, створювати власну сім'ю, для дівчат в цьому віці характерними є високий рівень підпорядкування батьківським вимогам, заклопотаність підтримкою емоційних стосунків із членами родини, схильність до відтворення способу життя батьківської сім'ї [13]. Досвід сексуального життя дає дівчатам потужний імпульс до відокремлення від батьківської сім'ї [12]. Водночас, хлопці-підлітки рішучіше протистоять своїй сім'ї. Більшість з них схильні орієнтуватись на зовнішні щодо до своєї сім'ї моделі успіху і соціального життя [13].

Слід також зазначити, що батьки та їх діти-підлітки (юнаки) доволі часто переживають сепараційну тривогу і, як наслідок, протидіють таким сепараційним процесам [5]. На думку ряду дослідників, сепарація і індивідуалізація є найважливішим завданням розвитку в підлітковому віці. Водночас, якщо жінка у свій час зустрілась із труднощами при відділенні від своєї матері, для підтримки емоційного балансу вона буде схильна культивувати залежність у власній дитині. Розвиток індивідуальності дитини

може містити в собі загрозу для матері, яка схильна проектувати на неї когонебудь із своїх сиблінгів або батьків і розглядати дитину як частину себе.

На думку McCallough [цит. за 1, с. 52], процес сепарації дітей від батьків відбувається на протязі трьох поколінь. В основі цього твердження знаходиться думка про те, що успішне відокремлення юнаків та дівчат від своїх батьківських сімей сприяє тому, що вони зможуть допомогти своїм дітям в майбутньому відокремитись від них і також отримати автономію. Як вказують Дж. Браун і Д. Кристенсен [1, с. 50], у таких випадках батьки не здатні визнати власні потреби дитини, яка також доволі швидко привчається ігнорувати ці потреби, щоб заслужити схвалення матері. Дитина втрачає підтримку, коли поводить себе незалежно і отримує її, коли виявляє залежність.

Поряд із цим, встановлені нами емпіричним шляхом взаємозв'язки також не дають підстав для виключення можливості становлення виявлених особистісних особливостей досліджуваних осіб як результату наuczіння визначеним стратегіям взаємодії в ситуації конфлікту між членами їх сімей [3, с. 66], взаємодетермінації прагнення до автономії членів сім'ї та високого рівня конфліктів між ними [3, с. 68].

Висновок. Таким чином, отримані нами результати дослідження дозволяють констатувати зростаючу динаміку рівня конфліктності у дитячобатьківських взаєминах у юнаків та дівчат, які у вищезгаданих взаєминах схильні займати незалежну, автономно-домінуючу позицію, виявляти егоцентризм і навпаки. Виявлені нами взаємозалежності можуть свідчити також про ригідність батьківських установок щодо спроможності своїх дітей юнацького віку бути більш самостійними.

Отримані результати дозволяють вважати конфліктність у взаєминах одним із значущих показників автономно-домінуючої рольової позиції юнаків і дівчат у їх взаєминах із своїми батьками. Водночас, заважаючи на те, що конфліктність у взаєминах може бути також проявом сепараційної тривоги та протидії членів сім'ї зростаючій автономії дитини, на наш погляд,

важливим є подальше емпіричне вивчення інших можливих показників сепараційних процесів. Зокрема, доцільним є також вивчення особливостей динаміки рівня особистісної чи ситуативної тривожності членів таких сімей та інших ймовірних психологічних чинників зростання конфліктності у досліджуваних нами дитячо-батьківських взаєминах.

Згідно концепції про життєвий цикл сім'ї, встановлені нами результати дослідження можуть свідчити про необхідність (з метою зниження рівня конфліктності у дитячо-батьківських взаєминах) перегляду членами сімей, в яких проживають діти юнацького віку меж підсистем, рівнів автономії та контролю.

1. Браун Дж., Кристенсен Д. Теория и практика семейной психотерапии / Браун Дж., Кристенсен Д. / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2001. – 352 с.
2. Варга А.Я. Системная семейная психотерапия: Краткий лекционный курс / Варга А.Я. – СПб.: Речь, 2001. – 144 с.
3. Гришина Н.В. Психология конфликта. / Л.Б. Гришина. – СПб.: Питер, 2008. – 544 с. – (Серия "Мастера психологии").
4. Маданес К. Стратегическая семейная терапия / Маданес К. / Пер. с англ. Т.В. Снегиревой. – М.: Независимая фирма "Класс", 1999. – 272 с.
5. Райкрофт Ч. Критический словарь психоанализа / Райкрофт Ч. / Пер. с англ. Л.В. Топоровой, С.В. Воронина и И.Н. Гвоздева под редакцией канд. философ. наук С.М. Черкасова.— СПб.; Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 1995. – 260 с.
6. Теория семейных систем Мюррея Боуэна: Основные понятия, методы и клиническая практика. М.: "Когито-Центр", 2005. – 496 с.
7. Фон Шліппе А., Швайцер Й. Системна психотерапія та консультування / Фон Шліппе А., Швайцер Й. / Пер. з нім. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2004. – 320 с.

8. Шнейдер Л.Б. Семейная психология: Учеб. пособ. 2-е изд. / Шнейдер Л.Б. / – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2006. – 768 с.
9. Bowen M. Family therapy in clinical practice. – N.Y.: Jason Aronson, 1978.
10. Bowen M. (1966). The use of family theory in clinical practice. Comprehensive Psychiatry, 7, 345–374.
11. Bradt J.O. (1980). The family with young children. In E. A. Carter & M. McGoldrick (Eds.), A framework for family therapy. New York: Gardner Press.
12. Burger A., Seidenpinner G. Tochter und Mutter. Ablosung als konflikt und Chance. Jeske und Budrich Leverkusen., 1988.
13. Douvan E., Adelson J. The Adolescent Experience. N.Y., 1966. – 471 p.

Відомості про автора:

Сидорик Юрій Романович,
кандидат психологічних наук
Доцент кафедри
педагогічної та вікової психології
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника
76025, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57
тел.: 8(0342)59-61-36
факс: 8(03422)3-15-74
e-mail: sydoryk@ukr.net

Рецензенти:

Н.М. Когутяк, к.психол.н., доцент кафедри педагогічної та вікової психології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

О.І. Гринчук, к.психол.н., доцент кафедри соціальної психології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника